

Fehér György:

Darányi Ignác, a korszerű agrárpolitika első hazai képviselője

A fegyveres erővel elfojtott 1848–49-es forradalom és szabadságharc után kialakuló polgári tulajdon fokozatosan teret nyert a mezőgazdaságban is. A régi és az új földbirtokosok újfajta kihívásokkal szembesültek, a korábbtól teljesen eltérő közgazdasági környezetben találták magukat, amelyre a rendi társadalom évszázadaiban megszokottnál gyakoribb, hektikusabb változások voltak jellemzőek. A fennálló viszonyok egyik meghatározó eleme volt a rossz birtokstruktúra, ami egyrészt az üzemek versenyképességét korlátozta, másrészt társadalmi, szociális feszültséget generált. (Ez az örökség a Monarchia felbomlását követően is hatott, amelynek kezelése az egymást követő kormányok számára mindenkor nagy kihívást jelentett.)

Magyar
agrárpolitikusok
a XIX. és a XX.
században

Az 1848. évi áprilisi törvények személyi szabadságot adtak a paraszti társadalom minden tagjának, és lehetővé tették a polgári tulajdon elvén nyugvó szabad birtokforgalmat. A szabadságharc leverését követően hatalmat gyakorló önkényuralmi kormányzat nem kérdőjelezte meg a jobbágyfelszabadítás alapvető vívmányait, ugyanakkor az 1853-ban Magyarországra, 1854-ben Erdélyre vonatkozóan kiadott császári nyílt parancs a parasztság és a földesurak szempontjából is hátrányosan szabályozta a birtokhoz jutást, illetve a kárpótlást. A hazai birtokstruktúrát közel egy évszázadon át meghatározó viszonyok ekkor alakultak ki. Ezek legfőbb jellemzője a nagybirtok túlsúlya, másrészt pedig az a tény, hogy a polgári szabadságjogokat elnyert egykori jobbágyok kevés földdel szabadultak. Még náluk is rosszabbul jártak az egykori zsellérek és leszármazottaik, akik nem birtokoltak családjuk megélhetéséhez elegendő földingatlant, vagy egyáltalán nem volt földjük.¹ Az egykori jobbágyok és zsellérek birtokszerzését erősen korlátozták az 1853–54-es jogszabályok. A császár által kiadott földteher-mentesítési pátensek az áprilisi törvényekhez képest szűkítették az állami kárpótlással megszerezhető földek körét, miközben nőtt a csak önmegváltással tulajdonba vehető földterület nagysága. Ismerve ezen társadalmi csoportok rossz anyagi helyzetét, többségük földbirtok vásárlására a későbbiek során sem gondolhatott, hiszen bizonytalan és rendszertelen jövedelmükből vagyongyarapításra egyáltalán nem tellett. A dualizmus kori Magyarországon ők alkották az agrárszegények egyre gyarapodó, több milliós táborát. Az 1910-es népszámlálási összeírás adatsorai megdöbbentő képet mutattak a magyarországi agrárnépesség összetételéről, a nincstelenek magas arányáról. A statisztika szerint az összes népesség 11%-a szolgált gazdasági cselédként, és még ennél is több, a lakosság 25%-a mezőgazdasági munkásként élte kiszolgáltatott életét.²

A polgári fejlődés kezdetén az ország népességének döntő hányada mezőgazdaságból származó jövedelemből élt, és ezen birtokok meghatározó hányada önellátásra rendezkedett be. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1869-ben 75, de még 1910-ben is 62%-ot tett ki. A társadalmi feszültséget növelő, a mezőgazdaság versenyképességét csökkentő tényező volt továbbá az 5 kh-nál kisebb gazdaságok rendkívül magas, az üzemek több mint felét kitevő aránya, miközben a mezőgazdaságilag hasznosítható területnek csak közel 6%-át foglalták el. Márpedig egy család szerény megélhetése legalább 10 kh birtok jövedelmét

¹ Szekfű Gyula: *Rövid magyar történet 1606–1939*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 430–431.

² Gunst Péter: *A magyar agrártársadalom 1850–1914 között*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyág felszabadításától napjainkig*. Szerk.: Gunst Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 184.

igényelte. Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a mezőgazdaságból élők közel háromnegyede nem rendelkezett a létfenntartásához szükséges vagyonnal, azt valamilyen formában ki kellett egészítenie.

A magyar birtokszerkezet hibái között joggal rótták fel a polgári társadalmakban meghonosodó szabad birtokforgalmat nálunk nagymértékben nehezítő korlátolt forgalmú birtokok magas arányát, amely elérte a művelhető területek 1/3-át, és ennek 15%-a családi hitbizomány volt.³

Mint a gazdaság minden szereplőjének, úgy a mezőgazdaságban érintetteknek is el kellett szenvedniük a tőkés gazdálkodásban ciklikusan előforduló kisebb-nagyobb kríziseket. A polgári Magyarországot sújtó első komoly válság, az 1873-as tőzsdekrach negatív hatása alól az ágazat sem menekülhetett meg. A depresszió kétszeresen is sújtotta a mezőgazdaság szereplőit, hiszen az úrbéres kötött gazdálkodásról a szabad birtokforgalmon alapuló tőkés piacgazdálkodásra áttérő birtokosok helyzetét addig is nehezítette a tőkehiány, amely őket kiváltképp hátrányosan érintette. E tekintetben a helyzet csak az 1890-es évek elejétől vált megnyugtatóvá.

A földbirtokosok legbefolyásosabb csoportja egyre erőteljesebben hallatta hangját, 1879-ben Székesfehérvárott megtörtént követeléseik tézisszerű felsorolása. Elégedetlenek a mezőgazdaság állapotával, egészen pontosan keveslik az ágazatban elérhető nyereség mértékét. Jobb pozíciókat szeretnének elérni, ehhez az állami beavatkozás eszközeinek (vámok, állami támogatás stb.) szélesítését követelik.

A 80-as, 90-es években újabb problémák nehezítették az ágazat szereplőinek életét: az állattenyésztést sújtó járványok, a szőlőt pusztító filoxéra országos méretűvé válása, a gabona árának tartós visszaesése, hogy csak néhányat emeljünk ki a számos megoldásra váró problémából.

Más esetekben a kétségkívül megfigyelhető fejlődés okozott foglalkoztatási válságot. A cséplés munkafázisában végbement teljes eszközváltás (nyomtatás, kézi cséplés, illetve gépi cséplés: gőz, villany, robbanómotor) mintegy 30-40%-kal lerövidítette a szemnyerés munkafázisát, emiatt munkások tízezrei estek el a legfontosabb kereseti forrásuktól. A fentiekben említett – termelékenység-szempontról egyébként pozitív – jelenség következményei időben egybeestek a nagy élők munkaejét lekötő folyószabályozási és vasútépítési beruházások intenzitásának jelentős csökkenésével. Ráadásul a 90-es évek közepéig tartó filoxéra betegség miatt kipusztult szőlőültetvényeken is egyre kevesebb munkáskézre volt szükség. Az ipar és más gazdasági ágazatok nem tudták foglalkoztatni a felszabaduló több százezres munkaerő-állományt, és ez a helyzet súlyos szociális feszültséget keltett, amely több más következmény mellett kiváltotta a 90-es évek elején és a XX. század első évtizedében szervezett és nagy riadalmat okozó aratási sztrájkhullámokat.

Darányi és családja

Ebben a történelmi helyzetben lett a földművelési tárca első számú várományosa a közéletben ismert, politikai tapasztalatokkal rendelkező Darányi Ignác. Közvetlen felmenői közül édesapja, id. Darányi Ignác magát köznemesi származásúnak tartó református vallású család leszármazottja volt, aki Földváry Borbálával kötött házassága folytán a felesége hozományaként jutott hozzá a mintegy 700 kat. hold Tass környéki birtokhoz. A jogász végzettségű, a korszerű gazdálkodás ismereteit elsajátító édesapát ott találjuk a reformkorban a polgári átalakulást célul kitűzők küzdelmeiben. Az abszolutizmus éveiben az Országos

³ Erről lásd részletesebben: Nagy József: Hitbizományok Magyarországon a 20. században. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae* XXXIV. (2007) 297–312.

Magyar Gazdasági Egyesület munkájából, továbbá Buda közéletének alakításából is kivette részét, 1861-ben pedig Pest vármegye táblabírójává választották,⁴ emellett ügyvédként is praktizált. Ifj. Darányi Ignác a család legidősebb gyermekeként 1849. január 15-én született Pesten.⁵

A tisztos protestáns polgári értékek szellemében felnövő legidősebb gyermek a szülői példamutatás nyomán kitartó szorgalommal és nagyon célratörően vette fiatal éveinek akadályait. A kiegyezés évében, 1867-ben tett sikeres érettségije után a pesti egyetemen jog- és államtudományi ismereteket hallgatott és vizsgái letétele után 1871 nyarán végbizonyítványt, egy évvel később sikeres szigorlatai után jogtudori címet kapott.⁶ Néhány évi gyakornokoskodás után az 1874. február 9-én kelt oklevél tanúsága szerint befejezte jogi tanulmányait, és pár nappal később bejegyezték a köz- és váltóügyvédek testületébe.⁷

Pályájának elején édesapjával együtt, majd később önállóan látta el több tekintélyes, nagy társadalmi befolyással és jelentős vagyonnal rendelkező „történelmi” család (Bethlen, Teleki, Tisza) jogi ügyeinek intézését. Az ügyvédi munka mellett egyre aktívabb közéleti szerepet is vállalt, s ennek során támaszkodott a klientúrája révén szerzett kapcsolati tőkére is. Csupán jelzésszerűen felsorolva a közszereplés fontosabb állomásait, elsőként érdemel említést, hogy 1875-ben az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár titkárává választották,⁸ 1876-ban pedig tagja lett a főváros törvényhatósági bizottságának. 1877-ben országos viszonylatban is jelentős megbízást kapott, amikor a Szolnok-Csongrád Tisza-balparti Ármentesítő Társulat jegyzőjévé választották.⁹ A következő esztendőben az ármentesítő társulatok és egyletek Tiszavölgyi Társulattá alakultak, amelyben Darányi titkári beosztásban folytatta megkezdett munkáját. A társulat elnökségében nagy tekintélyű arisztokrata családok befolyásos tagjai is helyet kaptak, így gróf Lónyay Menyhért, gróf Andrássy Gyula és itt került először munkakapcsolatba gróf Károlyi Sándorral. A vízügy, ezen belül pedig az ármentesítés műszaki és jogi ismeretanyagát alaposan elsajátította, ezt későbbi politikai ellenfelei is elismerték.¹⁰ 1877-ben jelent meg első országos visszhangot kiváltó publikációja, ebben a Tisza-völgyben szükséges intézkedések kérdéskörét tárgyalta.¹¹

Környezete úgy ítélte meg, hogy Darányi Ignác minden tekintetben felkészült a feladat megoldására. „Ideje már, hogy tehetségeddel kilépj a közpályára és elfoglald a tért, a mely képzettségednél fogva megillet” – biztatta egyik barátja levelében.¹² A megmérettetés sikerült, Darányit 1881-ben a főváros II. kerületében a Szabadelvű Párt programjával, annak jelöltjeként képviselővé választották. Több parlamenti cikluson át a közlekedési, később a

⁴ Für Lajos: Darányi Ignác emlékezete. *Confessio*, 1999/1. 39.; Szerk.: Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monografiája. Budapest, 1910. I. k. 450. ; Szerk.: Borovszky Samu: Komárom vármegye monografiája. Budapest, 1907. 562. ; Szerk.: Sturm Albert: Országgyűlési Almanach 1892–1896. Budapest, 1892. 208-209.

⁵ MOL P 1441. 1. d. 1. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

⁶ MOL P 1441. 1. d. 1-8. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

⁷ MOL P 1441. 1. d. 1-8. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

⁸ MOL P 1441. 5. d. 15. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

⁹ Az 1877. január 26-án kelt irat szerint Darányit mindezért évi 300 forint fizetés illette meg. MOL P 1441. 7. d. 15. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

¹⁰ Szerk.: Sturm Albert Új országgyűlési almanach 1887–1892. Budapest, é. n. 191.; Szerk.: Sturm Albert: Országgyűlési Almanach 1892–1896. Budapest, 1892. 208-209.; Szerk.: Végváry Ferenc és Zimmer Ferenc. Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Budapest, é. n. 258. ; MOL P 1441. 5. d. 15. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

¹¹ Darányi Ignác: Tiszavölgy kérdései. Budapest, 1877. 13. (Különnyomat *Nemzetgazdasági Szemle*).

¹² Salamon Miklós - Darányi Ignácnak. Kétháza, 1881. április 29. MOL P 1441. 6. d. 15. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

pénzügyi bizottság tagjaként, igen gyakran e bizottságok előadójaként szerzett közszereplői rutint és közéleti ismertséget.¹³

Az 1885-ös esztendő újabb előmenetelt hozott életében, ekkor nevezték ki a dunántúli református egyházkerület központi ügyészévé.¹⁴ Dolmányos István véleménye szerint a hivatal elnyerésével „megindul felfelé ívelő pályáján”,¹⁵ ami valóban csak a kezdetet jelentette mind a református egyház, mind pedig politikai karrierje vonatkozásában. Ez utóbbi állítást bizonyítja, hogy a miniszterelnök 1887 márciusában kinevezte őt – „ismerve Nagyságodnak a közügyek iránt való érdeklődését – a fővárosi közmunkák tanácsának megüresedett s a kormány kinevezésének fenntartott tagsági állomására”.¹⁶ 1890-ben elfogadta a felkérést és vállalta a Magyar Vöröskereszt Egylet főgondnoki tisztségét, 1892-től pedig a budapesti református egyház és a pápai református főiskola gondnoki székét is elfoglalta.¹⁷ Az ügyvédi hivatástól távol álló feladatok számának ilyen mértékű növekedése miatt úgy döntött, hogy ebben az esztendőben irodáját bezárja és minden ügyfelének visszaadja a tőlük kapott megbízást.¹⁸ Szabad idejét csakhamar lekötötte a Szabadelvű Párt, amelynek 1893-ban alelnökévé választották.¹⁹ Ez a tisztség, az ország kormányzó pártjának ilyen felelős posztjára történő megválasztása azt jelentette, hogy hosszabb távon komolyan számítanak munkájára. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Darányi Ignác az 1890-es évek első felére a magyar politikai élet ismert személyiségévé nőtte ki magát, aki ekkorra már a legfontosabb döntéseket hozó pártvezetés belső köréhez tartozónak, de még nem vezéregyenységének tudhatta magát. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a képviselőház 1895. április 2-án 152 szavazattal alelnökévé választotta.²⁰ Még tulajdonképpen meg sem szokhatta újonnan elfoglalt posztját a parlamentben, amikor az alig több mint fél éve hivatalában levő Bánffy Dezső javaslatára az uralkodó november 2-i hatállyal felmentette gróf Festetics Andort²¹ és helyébe a földművelési tárca élére Darányi Ignácot nevezte ki.²²

A miniszterelnök az akkor 46 éves politikusról az alábbi felterjesztést küldte az uralkodónak: „Darányi 1881 óta megszakítás nélkül képviseli a székes főváros II. kerületét a képviselőházban, nagy tekintélyű és befolyásos tagja a szabadelvű pártnak: ki parlamenti routinejának nem egy fontos és kényes kérdésben adta kiváló tanujelét. Mint a tiszavölgyi társulat központi bizottságának tagja s titkára, vízszabályozási ügyekben is elsőrendű tekintély; azonkívül az országos gazdasági egyletnek igazgató választmányi tagja és tekintélyes földbirtokainak személyes kezelője, tagja a fővárosi közmunkák tanácsának,

¹³ A bizottsági előadók nagyon fontos elemét alkották a dualizmus kori párt- és parlamenti munkának. A pártok arra érdemes szakemberei bizottsági előadóként szereztek rutint, hogy majd a későbbiek során a párthierarchiában vagy az államigazgatásban kamatoztassák képességeiket. A bizottsági előadók az egyes kérdésekben koordinálták pártjaik képviselőinek parlamenti szereplését, a sajtóval és a közvéleménnyel tartották a kapcsolatot. A kiváló bizottsági előadók sorában tartották számon Darányi Ignácot is. Erről lásd Hegedűs Lóránt: *Két Andrássy két Tisza*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1937. 190-191.

¹⁴ Bernát István: *Darányi Ignác t. tag emlékezete*. (A Magyar Tudományos akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXXI. k. 5. sz.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931. 33. A tisztségre a család régi barátja, Tisza Kálmán miniszterelnök ajánlotta, aki ekkor az egyházkerület főgondnoka volt.

¹⁵ Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901-1904)*. Budapest, 1963. 61.

¹⁶ Tisza Kálmán Darányi Ignácnak. Budapest. 1887. március 3. MOL P 1441. 1. d. 1-8. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

¹⁷ Szerk.: Sturm Albert: *Országgyűlési Almanach 1892–1896*. Budapest, 1892. 208-209.; Szerk.: Sturm Albert: *Országgyűlési Almanach 1897–1901*. Budapest, 1897. 219-220.

¹⁸ MOL P 1441. 7. d. 10. t. Darányi cs. lt. Darányi I. min.

¹⁹ Szerk.: Sturm Albert: *Országgyűlési Almanach 1897–1901*. Budapest, 1897. 219-220.

²⁰ A képviselőház másik alelnöke Berzeviczy Albert lett. *Képviselőházi Napló*. 1892–1897. XXV. k. 5.

²¹ A kormányban bekövetkezett változást november 5-én jelentették be a képviselőházban. Egyúttal azt is kihirdették, hogy a miniszteri kinevezéssel egy időben Darányi lemondott a képviselőház alelnöki tisztségéről. *Képviselőházi Napló*. 1892–1897. XXVI. k. 166.

²² Kinevezése napján Darányi Bánffy Dezsőnek írt levelében teljes támogatásáról biztosította őt. MOL K. 26. Miniszterelnökség (a továbbiakban ME) 1895-1c-125. (ad. 3667.)

főgondnoka a magyar vörös kereszt egyesületnek; az országgyűlésen több fontos törvényjavaslatnak előadója volt, s tagja a képviselőház legfontosabb bizottságainak. Minden alkalommal széles körű szakismereteinek és társadalmi téren gyakorolt nagy befolyásának adta bizonyítékát. Jeles szakismeretével párosult éles ítélőtehetsége, kiváló politikai tapintata, concilians modora őt e tárca ügyeinek vezetésére kiválóan alkalmassá teszik.”²³

A földművelési tárca élén

Darányi a tőle megszokott nagy lelkesedéssel és szorgalommal látott munkához, és az 1896 tavaszán zajló költségvetési tárgyalás során bizonyította felkészültségét. A tárcáját érintő vitákban több alkalommal is lehetősége nyílt szakmai kérdésben megfogalmazni álláspontját. Első hosszabb lélegzetű miniszteri felszólalásában tájékozott, a felügyelete alá tartozó ágazat részleteit is ismerő, azok orvoslására megoldást kínáló komplex elképzelésekkel rendelkező agrárpolitikusként mutatkozott be. A vita során számba vette a tárcájára váró legsürgetőbb tennivalókat: szólt többek között az állami birtokoknak a korszerű gazdálkodást elősegítő szerepéről, a vízügyről és víztársulatokról, a gazdasági szakoktatásról és a több szintű ismeretterjesztésről, a kísérletügy fejlesztéséről és központi irányítás alá vonásának tervéről, az égetően fontos hitelkérdésről, a telepítésről és parcellázásról, a cseléd- és mezőgazdasági munkáskérdés ügyének sürgős törvényi szabályozásáról, az állattenyésztés fejlesztéséről, az állategészségügy állami irányítás alá vonásáról.

Darányi első törekvései közé tartozott az agrárkérdésben hangadó politikusok és az OMGE vezérkarának megnyerése. Ezzel párhuzamosan folyt a minisztérium jogosítványainak kibővítése, a tisztviselői kar létszámának növelése, valamint a tárca pénzügyi pozíciójának javítása. 1896 márciusában a költségvetési vitában elhangzott beszédében is tett erre utalást: „A földművelésügyi miniszternek, t. ház, sokoldalúnak kell lennie a mai viszonyok közt. Ki ne követelné joggal, hogy minden törvényjavaslatnál, melyet a kormány benyújt, meg legyen vizsgálva, hogy azon törvényjavaslat mezőgazdasági szempontból nem esik-e kifogás alá.”²⁴ Nem sok idő telt el hivatalba lépését követően, amikor e tekintetben már az első sikereket is elkönnyelhetette. Értékelése szerint „A mezőgazdaság minisztériuma, a földművelésügyi minisztérium lassan, észrevétlenül a viszonyok súlya alatt átalakult közigazdasági minisztériummá. Hiszen alig van közigazdasági kérdés, mely föl nem vettetnék vagy tárcámmal összefüggésben fölvetethető ne volna.”²⁵

Ekkor még gróf Károlyi Sándorral is vitázva (később Károlyi véleménye változik e tekintetben) a mindennemű állami beavatkozást elutasító liberális elmélettel szemben viszonyaink között szükségét látta a központi kormányzat korlátozott mértékű beavatkozásának. „Hogy ha az állam nem kezdeményez mindent, ha serkentőleg, buzdítólag, segélyzőleg nem lép fel, jóformán semmisen történik! Én a »zu viel regieren«-nek határozott ellenese vagyok; én azt vallom, hogy az állam kezdeményezzen, állítson talpra intézményeket, de ha azok megerősödtek, akkor hagyja azokat magukra. De ha mi csupa gazdasági liberalizmusból, hogy államszocialista hírbe ne keveredjünk, csak a néző szerepére szorítkozunk, akkor higyjék el, alig fog történni valami. (...)és igenis sok vonatkozás lesz,

²³ MOL K 26. ME 1895-1c-125.

²⁴ Képviselőházi Napló, 1892–1897. XXXI. k. 360. A beszédet kommentáló *Köztelek* cikkének szerzője e kijelentésnek nagy jelentőséget tulajdonított. Megfogalmazása szerint „az alkotmányos éra óta Darányinak volt először bátorsága hangoztatni” a fentiekben idézett gondolatot. *Köztelek*, 1896. március 28. 486.

²⁵ Képviselőházi Napló, 1892–1897. XXXI. k. 360.

ahol szükséges, hogy az állam hatékonyan a hóna alá nyúljon a gazdának” – próbálta meggyőzni politikai ellenfeleit, esetenként sikerrel.²⁶

Darányinak a korábinál erőteljesebb állami beavatkozást hirdető programját a kormányzó párt vezető politikusai túlnyomó részben elfogadták (de nem tartozott ezek közé Tisza István), ennek köszönhetően határozottan megnőtt a Földművelésügyi Minisztérium kormányon belüli súlya, emelkedett a mezőgazdaság fejlesztésére fordítható költségvetés összege. Ez számokban kifejezve azt jelentette, hogy a minisztérium rendelkezésére álló forrás miniszterségének 12 éve alatt valamivel több mint kétszeresére emelkedett. Részesedése az állami költségvetésből a korábbi 3,9% helyett 5,7%-ot ért el. Darányi a minisztérium szervezeti felépítését korszerűsítette, a feladatoknak megfelelően hozott létre új (pl. munkásügyi), és szüntetett meg vagy vont össze osztályokat, főosztályokat. A megnövekedett munkával párhuzamosan a minisztérium személyzeti állománya 171-ről 235-re emelkedett, és a fizetett mezőgazdasági állami alkalmazottak létszáma is megduplázódott, 1909-ben meghaladta a 2500-at. Az átvett feladatok mennyisége indokolta a létszámnövelést, gondoljunk csak az állategészségügy államosítására, ahol a korábbi 198 helyett 663 állatorvos került állami állományba. Szintén új státusok teremtésével járt együtt a több szintű gazdasági szakoktatás és a kísérletügyi állomások fejlesztése. És akkor még nem beszéltünk a hazai gazdasági szaktudósítói hálózat kiépítéséről, amely nem kevesebb, mint 2200 díjazás nélküli munkatársat foglalkoztatott.²⁷

Minisztersége idején több mint hatvan törvényt terjesztett elő és fogadtatott el a képviselőházzal, a rendeletek száma pedig meghaladta a százat. A Darányi törvényalkotói munkája során született különböző szintű jogszabályok három csoportra oszthatók. Az elsőbe tartozókat „szaktörvények” összefoglaló névvel illelhetnénk. Az e területen elért eredményei kifejezetten sikereseknek mondhatók, jöllehet ezekről a mezőgazdaság általános helyzetét és egyes részterületeit előnyösen érintő intézkedéseiről történetírásunkban eddig nem jelentőségüknek megfelelően esett szó. Ezek a törvények és rendeletek magukon viselték a Darányi-féle jogalkotás lényeges elemét, a komplexitást. Az említett jogszabályok közül több hosszú távon alapvetően meghatározta az érintett terület fejlődését, és a törvényalkotó figyelme kiterjedt a sikeres végrehajtáshoz szükséges minden részletre, így a pénzügyi és személyi feltételek biztosításán túl a tudományos háttér és az intézményi infrastruktúra biztosítására is.

A kortárs agrárszakemberek véleményét osztva maga is úgy ítélte meg, hogy a századfordulóra már nem halogatható tovább a mezőgazdaság termelésszerkezetének, a növénytermesztés és állattenyésztés természetes szimbiózisának korábinál magasabb színvonalon történő helyreállítása.²⁸ Ez az egyensúly a jobbágyfelszabadítást követően, a gabonakonjunktúra évtizedeiben a legelőfeltörések következményeként bomlott fel, és ekkor vált Magyarország az egyoldalú szemtermelés hazájává. Beszédeiben többször utalt erre az állapotra: „Magyarországon iparkodnunk kell kevesebb, de jobb minőségű gabonát termelnünk, (...) mert a magtermelés helyzete felette egyoldalúvá és feltételelessé teszi egész mezőgazdasági helyzetünket. Ezért mindenképp iparkodni kell egyfelől a kereskedelmi növények terjesztésére, másfelől iparkodnunk kell takarmányneműek termelésének fokozására azért, mert a takarmányneműek terjedése veti meg alapját állattenyésztésünknek. Már pedig, ha az egyoldalú magtermelést valamivel pótolni akarjuk, az nem lehet helyesen

²⁶ Képviselőházi Napló, 1896–1901. IV. k. 182–183.

²⁷ Finály István: *A magyar földért. (Darányi Ignác élete és munkássága)*. Pátria Kiadó, Budapest, 1940. 215–216.; Fehér György: Darányi, a miniszter. *Darányi Ignác emlékkonferencia*. Szerk.: Fehér György. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 71.

²⁸ Az OMGE több évtizeden át első számú szakmai orgánuma, a *Gazdasági Lapok* címlapján is erre figyelmeztető jelmondat állt: „Hozzunk mezőgazdaságunkba helyes arányokat”.

más, mint egyfelől a gazdasági ipar, másfelől az állattenyésztés, annál is inkább, mert ez a kettő egymással is szoros összeköttetésben van.”²⁹

Ez utóbbi elképzelések megvalósítását szolgálták az állattenyésztés színvonalát alapvetően befolyásoló törvényei és rendeletei. Példaként említhető az állatorvosi közszolgálat államosítását elrendelő 1900. évi XVII. tc., amellyel folytatódott az állattenyésztés általános helyzetének javítására irányuló átfogó programja. A törvény segítségével a földművelésügyi adminisztráció közvetlen beleszólási lehetőséget kapott az ágazat stratégiájának alakításába. Hogy előre átgondolt, tudatos, egymásra építkező intézkedésekről volt szó, bizonyítja, hogy Darányi az előző évben hozott rendeletével az állatorvosi akadémiát főiskolai rangra emelte, ezáltal biztosítva a színvonalasabb képzést és növelve az állatorvosi hivatás anyagi és erkölcsi presztízsét.³⁰ Az állattenyésztés tudományos alapjainak támogatására több ilyen kutatást folytató kísérleti állomást (Állatélettani és Takarmányozási-, Tejkísérleti Állomás, Gyapjúminősítő Intézet) alapított.³¹

A termékszerkezet megújítása, korszerűsítése területén végzett tevékenységéből kiemelendő az 1896-ban hozott szőlőrekonstrukciós törvénye (1896:V. tc.), amelyet hivatali elődje, gróf Bethlen András minisztersége idején lefektetett elképzelések alapján, azokat továbbfejlesztve valósított meg. E törvény végrehajtásával új alapokra helyeződött szőlőtermesztésünk, és gyökeresen átalakult a bor kezelésének technológiája. Ugyanebbe a sorba illeszthetők a gyümölcsstermesztés, a homoki csemegeszőlő-termesztés és -telepítés terén végbement fejlesztések.

A gazdálkodás korszerűsítésére irányuló jogszabályok sem akkor, sem a későbbiek folyamán nem váltottak ki nagy vitákat, inkább az elismerés hangján szóltak róluk. Lits Gyula kormánypárti képviselő 1899 áprilisában az alábbi szavakkal méltatta addigi tevékenységét: „És meg kell mondanom egész őszinteséggel, hogy azon idő óta, amióta a t. miniszter úr vezeti a földművelésügyi tárca ügykörét, a magyar gazdaközönség jólesőleg tévedett az ő személyében, jólesőleg tévedett működésében. (...) a miniszter úr nemcsak, mint elődje, ígért, hanem cselekedett is. Benne volt tetterő, cselekvési képesség és fontos, mélyreható intézkedéseket létesített, nagy és mélyen fekvő bajokat tudott orvosolni.”³² A kormányhoz közel álló, Jókai Mór szerkesztésében megjelenő *Nemzet* az ország gazdasági életére nézve a legfontosabb tárcának nevezte a földművelésügyit, és vezércikkében igen bizakodó hangvételt ütött meg: „A harmadik és első sorba tartozó garanciája annak, hogy földművelésügyünk a kormánynak kiváló gondját képezi, a jelenlegi földművelésügyi miniszter személye és egyénisége. Darányi Ignácra nem kell pazarolni a dicsérő szavakat. Elégge dicsérik őt eddigi tettei és dicsérik tervei, melyek véghezvitelére van benne erő, akarat és tettvágy.”³³

A századforduló táján született *szociálpolitikai*, beleértve a *munkajogi* tartalmú törvényeit már közel sem fogadták osztatlan elismeréssel és lelkesedéssel. A kritikából bőven kapott személy szerint maga Darányi is. Így többek között „a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályzásáról” szóló törvény parlamenti vitája során 1897. december 12-én Sima Ferenc és Visontai Soma függetlenségi párti képviselők részvételével tömegdemonstrációt tartottak a főváros VIII. kerületében. Az "Abczug Darányi, Abczug

²⁹ Képviselőházi Napló, 1896–1901. XXXIII. k. 191

³⁰ Erről részletesebben lásd Fehér György: Darányi Ignác, a Bánffy-kormány földművelésügyi minisztere. *Agrártörténeti Szemle*, 1997. 1–2. 103–141.; úő: Darányi Ignác szerepe a Széll-kormány megerősödésében. *Agrártörténeti Szemle*, 2003. 3–4. 355–378.

³¹ A hazai mezőgazdasági kutatásról bővebben lásd Fehér György: *A mezőgazdasági kísérleti állomások szerepe a dualizmus kori agrárfejlődésben. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 9.* Budapest, 1994.

³² Darányi Ignác. *Válogatott dokumentumok.* Szerk. és bev. Fehér György. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 106.

³³ *Nemzet*, 1899. március 25. 1.

rabszolgotörvény" jelszavakat skandáló tömeget a rendőrség oszlatta fel.³⁴ Ezek a törvények mind a kortársak, mind pedig az utókor elemzői között nagy vitát váltottak ki, és különösen a baloldali bírálók illeték mindenkor szigorú és esetenként nem mindenben helytálló kritikával. 1945 után ez az elmarasztaló stigma vált uralkodóvá Darányi életpályájának megítélésében. Az egyoldalú és a korabeli elfogultságokat tovább éltető történetfelfogás mellett az utóbbi két évtizedben már születtek ez irányú munkásságát árnyaltabban értékelő tanulmányok, amelyek szerzői – elsősorban Gyáni Gábor – figyelembe vették az adott törvények születésének történeti körülményeit, valamint jogtörténeti előzményeit.³⁵

Nem lehet tudni, hogy a kormányon belüli tudatos munkamegosztásban keresendő-e, vagy Darányinak a szociális kérdések iránt megmutatkozó érzékének köszönhető-e, de tény, hogy a Bánffy-, a Széll- és a Wekerle-kormányok szociális törvényhozási munkájában a Földművelésügyi Minisztérium volt a legaktívabb. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a rendkívül összetett társadalmi problémák kezelése messze meghaladta egyetlen tárca kompetenciáját, teljesítőképességét. Hibázásra számtalan lehetőség kínálkozott, és bizony születtek elhibázott döntések is. A hazai társadalom egyik nagy feszültséggócát jelentették a mezőgazdasághoz kötött, ugyanakkor abból megélni nem tudó munkavállalók több milliós táborának általános gondjai. Hiszen ezek a megoldatlan problémák nagy belpolitikai feszültséget okoztak, a kivándorlás és különösen a zavargásokba, sztrájkokba átsapó megmozdulások nyugtalanságot keltettek, s egyben táptalajul szolgáltak a hatalom által nemkívánatosnak tartott agrárszocialista mozgalmaknak. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a nagyszámú, döntő hányadában szakképzetlen, alacsony bérezésű munkavállalók pusztán létezésükkel is lassították a termelés technológiai és műszaki fejlesztését, egyszóval a mezőgazdaság korszerűsítését. A hazai gazdasági és politikai elit ezzel a problémával nem tudott megbirkózni. Sokan – közöttük Darányi – nem ismerték fel a mezőgazdaság gépesítésében rejlő távlatokat, és inkább annak fejlesztését feláldozva helyezték előtérbe a tömeges foglalkoztatottságot, így remélve a belső társadalmi béke megteremtését. Darányi és minisztériuma ezt az állapotot a munkavállalóknak a korábbinál több jogot biztosító és szociálpolitikai elemeket is tartalmazó törvények meghozatalával kívánta megteremteni.

Az e területet érintő jogszabályai közül a legnagyobb publicitást, és több oldalról jövő bírálatot az ún. rabszolgotörvény (1898: II. tc. „a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályzásáról”) és az ún. derestörvény (1907: XLV. tc. „a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról”) miatt kapta. Az 1898-as törvény megszületésének közvetlen oka az 1897. évi aratósztrájk-mozgalom okozta belpolitikai feszültség volt. Az Alföld és a Dunántúl 14 megyéjét érintő, helyenként egész járásokra kiterjedő megmozdulásokban részt vevők számát 15000-re becsülték. A sztrájk mindenképpen sikeresnek volt mondható, hiszen a kormányt és a törvényhozást a mezőgazdasági munkások foglalkoztatásának jogszabályi rendezésére kényszerítette.

Az 1898. évi II. törvény a korszak szociálpolitikai és munkajogi alaptörvényének tekinthető, aminek mintájára – filozófiáját, gyakorlati megoldását alkalmazva – még számos, később felsorolandó jogszabály született. A munkaadók és munkások közötti viszonyt szabályozó törvény minden gazdasági munkás számára kötelezővé teszi a községi elöljáróságon ingyenes munkásigazolvány kiváltását. A felek – szabad egyezkedést követően – a községi elöljáróság előtt kötik meg munkaszerződésüket, amelynek költségeit a

³⁴ Farkas József: *Az 1898-as „rabszolgotörvény” és a Bánffy-kormány más „törvényes” intézkedései a szocialista szervezkedés visszaszorítására.* Szeged, 1971. 25–28.; A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. Szikra Kiadó, Budapest, 1954. II. k. 471–472.

³⁵ Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon.* História-MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1994.; uő: *Nyugtalan századvég. Az agrárszocializmus új megközelítése. Agrármozgalmak Délkelet-Európában.* Szerk. Glatz Ferenc. Europa Institut, Budapest, 1997. 85–95.; Takács Imre: *A Darányi Ignác nevéhez fűződő mezőgazdasági munkaügyi törvények rendelkezései és történeti hátterük.* *Agrártörténeti Szemle,* 1992. 1–4. 33–76.

munkáltató fizeti. A felek írásban megállapodnak a learatandó terület nagyságában, rögzítik a termény nemét, továbbá megegyeznek a munkabér készpénzben és terményben kifizetendő nagyságáról és arányáról. A szerződéskötés helyén az elöljáróság képviselője a munkások anyanyelvén köteles a jogait és kötelességeiket megmagyarázni. A jogszabály rendelkezik – mindkét fél tekintetében – a szerződésbontás eseteiről. A munkaadóra hárul az élelmezés biztosítása, panasz esetén a hatóság vizsgálja a körülményeket és amennyiben jogosnak találja a kifogást, ellene fellebbezésnek helye nincs. Szigorúan tilos a munkabért vagy az élelmezést szeszessitallal vagy más árucikkkel kiváltani. Betegség esetén a gyógykezelés költsége legfeljebb 8 napig a munkaadóra hárul, azután a községi elöljáróság intézkedik. A törvény paragrafusai szabályozzák a gazdasági napszamosok jogait és kötelességeit is.

A kortársak és az utókor kritikusai többé-kevésbé egyetértettek az első 56 paragrafusban foglaltakkal, legalábbis kemény kritikai észrevételt nem fogalmaztak meg, hiszen a jogszabály az 1876. évi XIII. törvénycikkhez képest kétségtelen előrelépést jelentett. A szerződő felek között létrejött korábbi szóbeli megegyezéssel szemben a harmadik fél előtt írásban rögzített egyezkedést részesítette előnyben, és jogorvoslatra is módot nyújtott. Ugyanígy előrelépés történt a fizetés módjának alku útján történő rögzítésében, valamint a gyógykezelés költségeinek viselése tárgyában is. A munkavállalók érdekét szolgálta a 71. § is, mivel az a gazdasági munkások és napszamosok érdekében minden községben segélyalap létesítésének elrendelését írta elő.³⁶ Ugyanakkor a törvény hiányosságai közé sorolták, többek között, hogy nem rendelkezett egyértelműen a vasárnapi munkaszünetről.³⁷ Ugyanígy kikaput hagyott a diszkréciós munkát illetően,³⁸ mert ezt nem zárta ki, ennek mértékét nem a törvényben rögzítette, hanem az egyes törvényhatóságokra bízta a szabályozást.³⁹ A törvény bírálói ezt mint a robot bújtatott formájának továbbélését ítélték el. S végül sok helyütt hiányoztak a jogszabály betartatásának biztosítékai.

Egyes kortárs ellenzéki képviselők és a baloldali pártok⁴⁰ rendkívül elmarasztaló bírálatát az váltotta ki, hogy a törvény igen szigorúan szankcionálta – maximum 60 nap elzárással és 600 korona pénzbüntetéssel – a szerződést megszegő felet, a sztrájkoló munkást, a sztrájkra felbujtót. A törvény szükség esetén akár karhatalom alkalmazását is megengedte. Az utókor marxista történetírása az egykorú kritikusok érvrendszerét és frazeológiáját átvéve maga is „rabszolgatörvényként” minősítette a jogszabályt, és rendkívül negatív megítélésben részesült a törvény betérjesztője, Darányi Ignác.⁴¹ Az 1898 elején szentesített törvény leginkább bíralt paragrafusaiban „az állam kodifikálta a magánjogi kötelelem megsértése esetén a magánjogi szerződés betartásának kényszerítését, esetleges megszegése esetén magára

³⁶ Erről vö. Szántó Menyhért: *Mezőgazdasági törvényhozásunk kezdetei. Huszadik Század*, 1900. I. k. 43. és 45.; Heller Farkas: *Magyarország socialpolitikája*. Budapest, 1923. 89–91. és 105.; Takács Imre: *A magyar gazdasági munkásbiztosítás története*. Budapest, 1934. 7.; Bernát István: *Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914*. Budapest, 1938. 352–353.

³⁷ Heller Farkas i. m. 91.

³⁸ Az 1860-as évektől kezdve megkötött aratási szerződések magukban foglaltak bizonyos munkaszolgálmányt, például rétkaszálást, kukoricakapálást. Mérei Gyula: *Adalékok a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetéhez. Századok*, 1950. 1-4. 282.

³⁹ T. Mérey Klára: *A mezőgazdasági munkásság mozgalmi a Dunántúlon 1905–1907-ben*. Szikra Kiadó, Budapest, 1956. 36.

⁴⁰ *Szabó Ervin válogatott írásai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 101. és 132.; *Jászi Oszkár publicisztikája*. Vál. és szerk.: Litván György. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 317.; Heller Farkas i. m. 91.

⁴¹ Lásd többek között Simon Péter: *A századforduló földmunkás- és szegényparaszt mozgalmi 1891–1907*. Budapest, 1953. 167.; Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Budapest, 1961. 595.; Farkas József: I. m. 46.; *Magyarország története 7/1. k.* Főszerk.: Hanák Péter, szerk.: Mucsi Ferenc. 208–209.; Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, 1986. 76.

vállalta a büntetés kiszabását és végrehajtását”.⁴² Az állítás igaz, miként az is, hogy „az erőszakos fellépés tekintetében nem volt érdemleges különbség agráriusok és >>merkantilisták<<, hatvanhetesek és negyvennyolcasok között az uralkodó és a középosztály soraiban.”⁴³ Az 1898. évi II. tc. összetett jogszabály, amelynek egyes paragrafusait az utókor jogalkotója külön szociális, egészségügyi és sztrájk törvényben fogalmazná meg. Ez a törvény nem több mint egy feszültségektől és ellentmondásoktól terhes korszak terméke, amelyik a politikai és gazdasági élet meghatározó vezető erőinek konszenzusán alapult.

A törvény kihirdetése után Darányi intézkedett, hogy azt a legszélesebb körben a lehető legtöbben megismerjék. A végrehajtásáról szóló részletes rendelet is hamarosan napvilágot látott.⁴⁴ Magát a törvényt és magyarázatát minden községben szóban kihirdették, kidobolták, és ugyanezt sok százezer példányban kinyomtatott szórólapokon – a nemzetiségi nyelven is – eljuttatták a község házakhoz. A földművelési kormányzat igyekezett alapos felvilágosító munkát végezni, ezért a nyomtatott anyag még az aratási szerződések mintáját is tartalmazta. A minisztérium által már a Darányi-érában alapított és a nemzetiségek nyelven is megjelenő *Néplap* 1898. évi 7. számának melléklete teljes terjedelemben közölte a törvényt.⁴⁵

Minden kritika ellenére Darányi néhány év leforgása alatt még számos törvényt és rendeletet fogadtatott el a képviselőházzal, amelyek az 1898. évi II. törvénycikk szellemiségét követték, annak főbb elemeit más munkavállalói rétegekre is kiterjesztették. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a jogszabályok tárgyalása, majd elfogadása már szinte képviselői vitát sem váltott ki, és számottevő társadalmi feszültséget nem gerjesztett. „A vízimunkálatoknál, az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszamosokról és munkásokról” szóló 1899:XXI. törvénycikk lényegében az 1898. évi II. tc. minden fontos (adminisztratív és büntetőjogi) elemét kiterjesztette a törvényben meghatározott munkaterületeken dolgozóakra. A 19. §-ban foglaltak a munkások sérelmére elkövetett elszámolási visszaéléseknek igyekeztek a törvény eszközével gátat szabni.⁴⁶ Még ebben az évben került kihirdetésre „a gazdasági munkavállalkozásokról és segédmunkásokról” szóló 1899:XLII. tc., amely egyrészt a kisebb birtokos és a cséplővállalkozó, másrészt pedig a cséplővállalkozóknál alkalmazott munkások jogviszonyát szabályozta. A törvény nagy súlyt helyezett a megállapodások írásban történő rögzítésére, az egyezség betartására, és azok be nem tartása esetén a törvényt sértő szankcionálására. Szinte az esztendő utolsó napján hatályba lépő 11 180 sz. FM rendelet kiadásával folytatódott Darányinak a munkások és munkavállalók közötti konfliktushelyzetek csökkentésére irányuló erőfeszítései. A rendelet értelmében a gazdasági munkásközvetítést végző személyeket a községek és a törvényhatóságok jelölik ki, de miniszteri engedéllyel – üzleti alapon – magán-munkásközvetítők is tevékenykedhetnek. A munkásközvetítőket a Földművelésügyi Minisztérium munkásközvetítési osztálya segíti, így például a keresleti és kínálati oldalról érkező információkat a közvetítőkkel díjmentesen megosztja (7. §).⁴⁷

⁴² Szakács Kálmán: Mezőgazdasági szociálpolitika és munkásbiztosítás Magyarországon az I. világháború előtt. *Párttörténeti Közlemények*, 1973/4. 48.

⁴³ *Magyarország története*. 7/1. k. 206.

⁴⁴ 1999/1898. sz. elnöki rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára* 1898. I. k. 295–299.; 2000/1898. sz. elnöki rendelet. Uo. 299–363.

⁴⁵ A hetente megjelenő újságot 1898-ban hat nyelven (magyar, német, szlovák, román, szerb, rutén) és 40000 példányban nyomtatták ki. Képviselőházi Napló, 1896–1901. XII. k. 371.

⁴⁶ „A munkások munkabéret szeszes italokkal, vagy árucikkkel egészben, vagy részben megváltani, utalvánnyal, bárcával, jeggyel fizetni, abból bárki követelésének fedezésére bármit levonni, valamint a munkásokat arra kötelezni, hogy élelmi, élvezeti, ruházati cikkeiket, eszközeiket a munkaadónál, vagy az általa kijelölt egyénnél vásárolják, végül a munkásoknak adott előleg, kölcsön, vagy szállítási költség után kamatot szedni, vagy ezek értékéről váltót venni - tilos.” *Magyar Törvénytár*. 1899. évi törvénycikkek. Budapest, 1900. 291.

⁴⁷ MOL K 148. BM Elnöki iratok 1902-XVI-2873.; Takács Imre: I. m. (1992) 55.

A századforduló évében is folytatódott a szociálpolitikai elemeket tartalmazó és munkajogi kérdéseket tisztázó törvényhozói aktivitás. Egymást követően került elfogadásra „a dohánytermelők és a dohánykertészek közötti jogviszony szabályozásáról szóló 1900:XXIX.” és „az erdőmunkásokról szóló 1900:XXX. tc”. 1899 elejétől Darányi a fenti jogszabályokat már a Széll Kálmán vezette kabinet minisztereként terjesztette elő.

Rég tapasztalt országos érdeklődés közepette június elején kezdődött Darányi Ignác újabb szociális törvényének tárgyalása. A felfokozott várakozást mutatja, hogy a képviselőházi vitát megelőzően számos írás jelent meg a különböző irányultságú újságokban. A *Pesti Hírlap* Darányi hatalmas terveként állítja be a gazdasági munkás- és cselédpénztárról szóló törvénytervezetet, amelyik a cikk becslése szerint egymillió szegény ember helyzetén könnyíthet.⁴⁸ Az agráriusok körében nagy befolyással rendelkező Rubinek Gyula a tervezetet „feladata magaslatán állónak” minősítette, „amely közvetve és közvetlenül is nagy szociális feladatokat hivatott megoldani”.⁴⁹ Az ellenzéki Kossuth Ferenc Nemes cél, üdvös intézkedés című írásában még a képviselőházi vita előtt elismerően üdvözölte az előterjesztést és előterjesztőjét.⁵⁰ Darányi munkatársaival együtt nagyon alaposan készítette el a joganyagot. Matematikai számításokat készíttetve modellezte, hogy a segélypénztár milyen létszám mellett érheti el a nullszaldót. A miniszterelnöknek küldött április 26-i bizalmas levelében a kérdésről alkotott politikai nézeteit is felfedte: „A munkásbiztosítás megvalósítását az agrársocialis mozgalmak elleni actiómnak kezdettől fogva mindig lényeges részéül tekintetem”. Legszívesebben a külföldi kötelező biztosítási formát vezette volna be, és szívesen alkalmazta volna az ipari alkalmazottak betegsegélyezésére Magyarországon elfogadott 1891. évi törvényt, de ezt pénzügyi források hiányában megvalósíthatatlannak látta. A tárgyban május 4-én a minisztériumban szakmai tanácskozást tartott és ennek javaslatait figyelembe véve küldte el május 13-án a miniszterelnöknek a törvényjavaslatot és indokolását.⁵¹ Ezt követően az uralkodó egy hosszabb kihallgatáson kapott tájékoztatást a tárgyalás előtt álló törvényjavaslatról,⁵² a Darányi-féle szociálpolitika újabb jogszabályáról.

Ilyen előzmények után június elején kezdődött az anyag képviselőházi tárgyalása, ahol meglehetősen békés körülmények között elfogadták a „Gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról” rendelkező 1900. évi XVI. törvénycikket.⁵³ Az önkéntes alapon szerveződő pénztárnak alapító, rendes és rendkívüli tagjai munkásigazolvánnyal rendelkező, tagdíjat fizető munkavállalók lehettek. A pénztár bevételeit gyarapította még az évi egyszeri állami hozzájárulás és a munkáltatók kötelező befizetése. A munkáltatók nagy többsége soknak tartotta a cselédek után befizetendő 1 korona 20 fillér díjat. A pénztár tagjai, illetve a hozzátartozók baleset, rokkantság, halál esetén különböző mértékű segélyben részesültek, de a biztosítás nem terjedt ki a betegség idejére.⁵⁴ A tagok 65. életévük betöltésekor 100 korona juttatást kaptak. A tagok közül kizárás fenyegette a kivándorlókat és azokat, akik az 1898. évi II. tc. paragrafusai értelmében kihágást (sztrájk, szocialista agitáció stb.) követtek el.

A kormányhoz közeli sajtó interpretációja szerint a törvényhez „ritka

⁴⁸ Az agrár-páriákért. *Pesti Hírlap*, 1900. április 29. 1–2.

⁴⁹ Rubinek Gyula: Szociális feladatok. *Hazánk*, 1900. június 3. 3.

⁵⁰ *Egyetértés*, 1900. május 31. 1.

⁵¹ MOL K 148. BM Elnöki iratok 1902-IV/b-2522.

⁵² *Hazánk*, 1900. május 23. 2.

⁵³ A jogszabály módosításra került: „az 1902. évi XIV. tc. az Országos Munkás- és Cselédsegélypénztárról szóló 1900:XVI. tc. kiegészítéséről”.

⁵⁴ A törvény indoklása meglehetősen sajátosságos érvelést használ: „A betegsegélyezés elsőrendű fontossággal bír az ipari munkásoknál, a kik a nagyobb városokban, hozzátartozóiktól rendszerint távol, idegen környezetben élnek s a kikkél a kereseti viszonyok egészen mások. A gazdasági munkásoknál azonban, a kik rendszerint otthon dolgoznak s a kikkél a családi s községi gondoskodás feltalálhatja s megsegítheti a támogatást igénylőt, s a hol nem a napi kereseten van a fősúly, a betegség esetére való ellátás biztosítása nem bír olyan döntő fontossággal.” MOL K 148. BM Elnöki iratok 1902-IV/b-2522. 17–18.

egyértelműséggel és szokatlan melegséggel járultak az összes politikai pártok”, de ez a megállapítás csak a parlamenti politikai erőkre érvényes.⁵⁵ A baloldali, elsősorban szociáldemokrata ellenzék kezdettől fogva élesen bírálta a létrejött szervezetet, amelyet „Darányi kolduspénztáraként” emlegettek.⁵⁶ A hazai politikai elit egy része a vita során is említett „emberszeretet” jegyében a pénztár támogatásával példát kívánt mutatni. Ezt bizonyítja, hogy az uralkodó 6000,⁵⁷ Darányi 2000 korona befizetésével az alapító tagok sorába lépett.⁵⁸

A Földművelésügyi Minisztériumban nagyon intenzív törvényelőkészítő munka folyt, az általunk felsoroltak korántsem a teljes jogalkotási tevékenységet tükrözik. 1903 végével ez a korszak lezárult, miután a Tisza István vezette kabinetben Darányi már nem kapott helyet, hiszen a kormányfőjével több fontos agrárpolitikai kérdésben ellentétes álláspontot képviselt. A kormányzati feladatok megszűnése korántsem hozott számára nyugalmat, hiszen az elkövetkező esztendő a hazai belpolitikai élet igen viharos időszakát hozták, amelyben aktivitását megőrizve a politika meghatározó alakja maradt. Hároméves szünetet követően 1906 tavaszán ismételten kormányzati pozíciót kapott a második Wekerle-kabinetben. Hivatalának elfoglalása után a korábbi évek tapasztalataiból okulva miniszterségének első idejében félbemaradt elképzelései megvalósítására helyezte a hangsúlyt, s ennek megvalósításában számított jól kiépített kapcsolatrendszerére és korábbi munkatársai egy részére.

A képviselőház ebben a periódusban szintén megszavazott néhány jelentős agrárszaktörvényt. A minisztérium éves költségvetéséből addig is támogatta az állattenyésztés fejlesztését, törvényekkel és más alacsonyabb rendű jogszabályokkal igyekezett megerősíteni annak intézményesített feltételrendszerét. Az elképzelések folytatására és ismételt megerősítésére került sor „az állattenyésztés fejlesztéséről” szóló 1908. évi XLIII. tc. elfogadásával. Korábban sok kritika érte a földművelési kormányzatot, hogy költségvetéséből aránytalanul sokat fordít a lótenyésztés fejlesztésére, s ezzel burkoltan az ebben elsősorban érdekelt nagybirtokot támogatja. A szóban forgó törvény e kritikát elkerülve paragrafusaival az ország szarvasmarha-, sertés- és juhállományának mennyiségi és minőségi gyarapítását – birtoknagyságtól függetlenül – különböző állami kedvezményekkel és segélyekkel kívánta előmozdítani.⁵⁹ A képviselőház a törvényt minden különösebb vita nélkül megszavazta, viszont annál hevesebb érzelmeket váltott ki a borhamisítás kényes ügyét tárgyaló előterjesztése.⁶⁰

Miniszterségének első szakaszában elkezdett szociálpolitikai törvényeinek szerves folytatásaként újabb ilyen tartalmú jogszabályok benyújtására és elfogadására került sor. Miként azt korábban főleg a „rabszolgatörvény” esetében is tapasztaltuk, a törvényjavaslatok a korábbiakhoz hasonlóan óriási társadalmi vitát váltottak ki. 1907 áprilisában egyszerre nyújtotta be a gazda és a gazdasági cselédek, valamint a munkásházak építésének állami támogatásáról szóló törvények tervezetét. A hazai népességen belül demográfiai nagy számban képviseltette magát a „külső” ún. gazdasági cselédség, amelynek létszáma családtagokkal együtt megközelítette a másfél milliót. Gazdasági, szociális helyzetük megoldatlansága állandó robbanásveszélyt jelentett, éppen ennek elhárítása érdekében tett

⁵⁵ A munkásokért. *Pesti Hírlap*, 1900. június 12. 1–2.

⁵⁶ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*. III. k. Szikra Kiadó, Budapest, 1955. 187. Ez az elnevezés és a pénztárral kapcsolatban megfogalmazott kritikai hangnem átkerült egyes szociológiai és történeti munkákba is. Lásd Ferge Zsuzsa: I. m. 77. ; Szakács Kálmán: I. m. 50–51.

⁵⁷ *Pesti Hírlap*, 1901. április 4. 7.

⁵⁸ Alapító oklevél. Budapest, 1901. január 8. MOL Darányi család levéltára. P 1441. 1. d. 1–8. tétel 110.

⁵⁹ A törvényjavaslat miniszteri indoklását lásd *Képviselőházi irományok* (893. szám). 1906–1911. XXV. k. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1908. 258–261.

⁶⁰ 1908:XLVII. tc. „A borhamisításnak és a hamisított bor forgalombahozatalának tilalmazásáról”.

jelentős erőfeszítéseket Darányi és minisztériuma.

Az 1898-as törvény elfogadását követően számos, általunk is ismertett jogszabályi intézkedés történt, amelyek során próbáltak változtatni a cselédek esetenként valóban embertelen életkörülményein. A XX. század első évtizedének közepén előforduló erőszakos cselekmények, cselédsztrájkok felgyorsították az előkészítő munkát és elkezdődött a cseléd törvény hosszas és minden addiginál nagyobb nyilvánosságot kapó és az ellentéteket felszínre hozó vitája. Darányi indoklásában a törvényhozók felelősségére is felhívta a figyelmet: „A történet azt tanítja, hogy ha az államok és törvényhozások hibát csináltak, hibájuk leginkább az volt, hogy a mi engedményeket kellett tenni szociális vagy politikai téren, azokat nem tették meg a maguk idejében, nem tették önként, hanem csak mikor kicsikartattak, amikor vaserővel és vaskényszerrel kellett megadni, amikor tehát az engedmény már egészen erkölcsi értékét elvesztette”.⁶¹ A több hónapos vitában megszülető 1907:XLV. tc., „a gazda és a gazdasági cselédek közötti jogviszony szabályozásáról”⁶² szinte minden paragrafusában előnyösebb volt a gazdasági cseléd számára, mint az 1876. évi XIII. tc.⁶³ A jogszabály rendelkezése szerint a felek írásban, esetleg szóban egyeznek meg a feltételekről, és a kontraktus során szolgálati cselédkönyv kiállítására kerül sor. A törvényalkotó tisztában volt a valós élethelyzettel, látta az alkalmazás során felmerülő nehézségeket. Indoklásában mégis reményét fejezte ki, hogy a törvény „ha nem is küszöbölheti ki tökéletesen a gazda és gazdasági cseléd között felmerülő összes súrlódásokat, olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek nem fognak papíroson maradni”⁶⁴

A jogszabályt még a „rabszolgatörvénynél” is élesebb ellenállás fogadta. Az elégedetlenkedők táborához a baloldali kritikusok mellett csatlakoztak egyes gazdálkodók, közöttük számosan a szélsőséges agrárius nézeteket vallók táborához tartoztak. Ők a törvény érdemeit elismerve élesen kifogásolták a cseléd tartással járó költségek növekedését. A cselédek egészségügyi ellátása, a gyermekeik oktatásával járó csekély mértékű kiadások mind-mind panaszra szolgáló okként merültek fel. A cselédek, illetve a képviselőikben véleményt nyilvánítók a jogszabályban található megkötéseket (pihenőidő, mozgásszabadság stb.) nehezményezték. Különösen azt kifogásolták, innen kapták a jogszabály a „derestörvény” elnevezést, hogy a gazdasági cselédek 12 és 18 év közötti korosztályához tartozók a gazda „házi fegyelme” alatt álltak, azaz a jogszabály megengedte testi fenyítésüket.

A fenti törvény 29. §-ában utalt a nős cselédek számára létesítendő, az akkori közegészségügyi viszonyoknak megfelelő színvonalú lakhatási lehetőség biztosításának kötelezettségéről. Ezt a kérdést egy külön jogszabály, a gazdasági munkaházak építését 1907-ben elrendelő törvény cikk volt hivatott rendezni. (1907: XLVI. tc. „a gazdasági munkaházak építésének állami támogatásáról”). Gyáni Gábor véleménye szerint e törvénnyel deklarálták először Magyarországon, hogy „a lakásépítés egyszersmind állami feladat”. Megállapítása szerint a szociálpolitika terén az agrárium mindig lépéshátrányban volt a várossal, az iparral szemben. Darányinak elévülhetetlen érdemeket tulajdonít a munkaházépítés állami hitellel való támogatásának politikájában: „Ez a lépése valóságos áttörést eredményezett a lakásügy terén”. Az ezt követő esztendőben fogadta el az

⁶¹ Darányi Ignác. *Válogatott dokumentumok*. I. m. 154. A cseléd törvény vitájáról lásd még: Uo. 156–159.

⁶² „A gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról”. *Magyar Törvénytár*. 1907. évi törvénycikkek. Budapest, 1908. 453–475.

⁶³ „A cseléd és a gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és napszámosokról” szóló törvény a néhány évtizeddel korábbi társadalmi és gazdasági állapotoknak megfelelően szabályozta a kérdést, amelyen az idő már túlhaladt. Az 1876-os törvény még együtt kezelte a gazdasági és a házi cselédeket, valamint a mezei munkásokat és napszámosokat. A törvény szinte minden paragrafusa hátrányosabb volt a munkavállalóra nézve, mint a későbbi jogszabályok. Nagy visszaélésekre adott lehetőséget, hogy a felek a szerződéseket szóban is megkötötték, és ettől kezdve a hatóságok támogatását inkább élvező gazdák szinte korlátlanul érvényesíthették akaratukat.

⁶⁴ *Magyar Törvénytár*. 1907. évi törvénycikkek. 454.

országgyűlés a Wekerle-telep állami pénzből való felépítésének jogszabályát.⁶⁵

A szövetkezeti mozgalom támogatása

A magyarországi szövetkezeti mozgalom történetének tárgyalásakor kikerülhetetlen gróf Károlyi Sándor nevének említése. Kettőjük együttműködésének első sikeres korszaka a mezőgazdasági hitelszövetkezeti hálózat kiépítésére tehető.⁶⁶ Ezek a fiókok nemcsak pénzügyi tranzakciók lebonyolítására voltak hivatottak, hanem ennél többre is vállalkoztak, a hitelezés csapdájába került kisegyzistenciák, ún. „kisemberek” megsegítését is célul tűzték ki. A szövetkezeti mozgalom kritikusai kezdettől fogva kétségbe vonták ez utóbbi szándék őszinteségét. A szövetkezés mellett elkötelezetteket demagógnak nevezték, a gazdasági életben szereplő ellenérdekeltek antiszemita jelzővel illették. Az így megbélyegzettek közé tartozott Darányi is. Már minisztersége elején hangoztatta, hogy a szövetkezeti ügy felkarolásával az alsóbb néposztályok anyagi és szociális helyzetén óhajt segíteni, s ezzel mintegy folytatta egyik hivatali elődjének, gróf Bethlen Andrásnak a kezdeményezését. Az 1898. évi költségvetési vitában bejelentette, hogy a mezőgazdasági hitelek biztosítása területén kulcsszerepet szán a „nyerészkedést kizáró” hitelszövetkezeteknek.⁶⁷ Darányi elképzelése szerint segítségükkel a „kisember” kiszabadítható az adósságcspadából.⁶⁸ Amikor a szövetkezeti törvényjavaslat tárgyalására került sor, a kormányzat a rutén akció során szerzett kedvező tapasztalatait is felhasználta. Darányi kijelentette, hogy javaslatával elsősorban a kiscgazdák sorsán akar javítani. Az állam a tejszövetkezetek anyagi segítségével, gróf Károlyi Sándor szövetkezeti mozgalmának 1 millió forint kölcsönrel való támogatásával már bizonyította, hogy az ügyet pártolja. Az 1898. évi agrárköltségvetés képviselőházi vitája során hangsúlyozta, hogy a kormány, de személy szerint ő is tisztában van vele, hogy a mezőgazdaság gondjainak megoldásához nem elég csak a hitelszövetkezetek alapítása és támogatása, szükség van fogyasztási és értékesítési szövetkezetekre is.⁶⁹ Nem tagadta, hogy a szövetkezeti mozgalomnak szimbolikus jelentőséget is tulajdonít, mert ez az a kötődési pont, amelyen keresztül a birtokos osztály és a nép között korábban meglévő kapcsolat, a társadalmi béke ismét helyreállítható. „A földbirtokos kell hogy példával, útmutatással a maga községében ezen szövetkezetek alakításánál elől járjon és akkor hiába fognak izgatni.”⁷⁰ Az 1898. évi XXIII. tc. „a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről” szabad utat, állami támogatást adott a vidéki hitelhálózat kiépítéséhez, és ennek koordinálására az év végén megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet. Az ezt követő években kiépült a jól funkcionáló falusi hitelszövetkezetek hálózata. A törvény részét képezte Darányi átgondolt, a mezőgazdaság fejlesztését és az abban foglalkoztatott népesség élet- és munkakörülményei javítását célzó koncepciójának. A jogszabályt Szabó Miklós méltán tartja „az agrárius szociálpolitikai koncepció hivatalos agrárpolitikává válása első és mindvégig legnagyobb szabású” alkotásának.⁷¹

Birtokpolitika

⁶⁵ Gyáni Gábor: A szociálpolitika első lépései hazánkban: Darányi törvényei. *Darányi Ignác emlékkonferencia*. 104–105.

⁶⁶ Együttműködésük másik fontos területe az 1896-ban alapított Magyar Gazdaszövetség volt. 1904-ben Darányi váltotta Károlyit az elnöki székben, aki ezt a tisztséget 1921-ig viselte.

⁶⁷ Képviselőházi Napló. 1896–1901. XII. k. 368.; uo. XIV. k. 143. és 145.

⁶⁸ *Darányi Ignác. Válogatott dokumentumok*. 20.

⁶⁹ Beszédében a törvényjavaslat 81. §-ára hívta fel a figyelmet, amelyik lehetővé teszi ilyen típusú szövetkezetek alapítását. Képviselőházi Napló. 1896–1901. XVI. k. 108–113.

⁷⁰ Uo. 114.

⁷¹ Szabó Miklós: *A politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantis Program. Budapest, 1989. 120.

Darányi hivatali időszakának századforduló után eső éveire is jellemző, hogy eszmerendszerében és gyakorlati munkájában igyekezett egymással összhangban kezelni a politikát, a gazdaságot és a szociálpolitikát. Növekvő élettapasztalattal a háta mögött, a nemzet sorsát mind szélesebb összefüggésben látva jutott arra a meggyőződésre, hogy a magyarság a Kárpát-medencében csak akkor tarthatja kezében biztosan a hatalmat, ha mindent megtesz saját maga szellemi és anyagi gyarapítása érdekében. Ezt az átfogó célt szolgálva dolgozta ki *telepítési és parcellázási* tervét, amely elképzelése szerint az ország kritikus régióiban hozzájárult volna a földéhség csökkenéséhez. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a hatályos 1894. évi telepítési törvény nem hoz áttörést, annál hatékonyabb lépések megtételére van szükség. Darányi az érintett birtokosok bevonásával, ún. telepítési értekezletek szervezésével alaposan előkészítette a jogszabályt. 1903-ra elkészült a 125 paragrafusból álló törvényjavaslat, amelynek benyújtására a kormányválság miatt már nem kerülhetett sor. A kudarc nem szegte kedvét, és újbóli kormányzati pozícióba kerülése után ismét tervbe vette a kérdés rendezését. Okulva a korábbi kudarcokból, de szívós kitartással minden alkalmat felhasználva, konszenzust keresve igyekezett tervéhez szövetségeseket találni. Szilárd meggyőződéssel hitte, hogy „az a pénzügyi áldozat, melyet az állam telepítésre fordít, bőven megtérül a nemzet megerősödése és összeforradása által” – érvelt elképzelése mellett.⁷² Amikor 1909 elején elkészült „A telepítésről, az ingatlanfeldarabolásról és egyéb birtokpolitikai intézkedésekről” címet viselő törvényjavaslata, az a korábbinál részletesebb tartalommal bírt, és az azóta felmerülő problémák megoldására is kereste a választ, bizonyos tekintetben új szemlélettel kezelte a problémát. Az indoklás első mondatából is kitűnik, hogy a jogszabály a liberális birtokpolitikai felfogással gyökeres ellentétben „az állam elvitathatatlan kötelességévé” tenné a népesség és a földbirtok országos megoszlásának szabályozását. A kivándorlás felgyorsulása, az „egy- és kétgyermekrendszer” elterjedése, „a vidékenként mutatkozó földéhség” jelezte, hogy „a birtokeloszlási viszonyok” nem megfelelőek, és „ezeken segíteni csak erős nemzeti birtokpolitikával lehet”. A törvényalkotó meg is határozta a *nemzeti birtokpolitika* eszköztrendszerét: „beavatkozás az ingatlanok árverésébe, a síkvidéki birtokok erdővel való kicserélése, állami elővásárlási jog a korlátolt forgalmú birtokokra, a földbirtoknak az eredeti birtokos vagy családja kezén való megtartása, haszonbérlet társulatok létesítése stb. A javaslat gerincét azonban a telepítés és ingatlanfeldarabolás alkotja.”⁷³ Az elképzelés a hatályban lévő telepítési törvény hiányosságainak megszüntetését, megfelelő anyagi eszközök biztosítását és a telepítéssel járó kötelezettségek betartatását ígérte. Ennek fedezetéül a törvényalkotó minden addigi elképzelésnél nagyobb összegű, 12 év alatt egyenlő részletekben rendelkezésre álló 120 millió koronás, felülről nyitott telepítési alap létrehozását javasolta.⁷⁴

Az 1909. évi törvényjavaslat az 1903-as elképzeléshez képest tartalmi kérdésekben is fontos eltérést mutatott. A hangsúly továbbra is az állami telepítésen maradt, és mértékének csak a költségvetés teherbíró képessége szabna határt. A javaslat megfelelő garanciák, állami felügyelet mellett továbbra is megengedte a magántelepítést, különösen ott, ahol ezt a helyi körülmények indokolták.⁷⁵ A kialakítandó telephely típusát és terjedelmét illetően megmaradt a korábbi hármastagozódás (gazdálkodó-, munkás- és nagytelep). A javaslat egyidejűleg kiemelkedő szerepet szánt a korábban nagytelephelynek nevezett típusnak, amelyet középbirtokos telephelyként határozott meg. Az indoklás szerint erre két okból van szükség: „Az egyik az, hogy a középbirtokos osztály megerősítésére a megszűnt középbirtokok pótlására gondoskodni kell, a másik pedig az, hogy a telepések részére ily módon állandó,

⁷² *Képviselőházi irományok 1906–1911.* XXII. k. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1908. 31.

⁷³ Törvényjavaslat a telepítésről, az ingatlanfeldarabolásról és egyéb birtokpolitikai intézkedésekről, s annak indokolása. (Előterjeszti Darányi Ignác). Budapest, 1909. Indokolás. 1–2.

⁷⁴ Uo. 43.

⁷⁵ Uo. 5–7.

hazafias szellemű vezetésről gondoskodjunk.”⁷⁶ Az 1909 előtt lezajlott viták és követelések hatására, azoknak eleget téve, a javaslat 10. §-a értelmében nagyobb telephelyek kialakításakor 1800 kat. holdanként 1–1 középirtokos telephely létesítését ajánlotta, és ennek nagyságát 500 kat. holdban maximalizálta.⁷⁷

A Darányi Ignác nevéhez köthető koncepció lényegét érintő új eleme volt, hogy elismerte: „Magával a telepítéssel azonban az ország egész területére kiterjedőleg nem valósíthatók meg a helyes birtokmegosztást”. Ezért a telepítésen túlmutató „közérdekű ingatlanfeldarabolásról” (parcellázásról) is beszélt, még hozzá olyanról, amely „megakadályozza a kizsákmányoló ingatlanfeldarabolást”.⁷⁸ A javaslat 177. §-a értelmében „Ha a feldarabolás keresztülvitelétől kedvezőbb ingatlanmegosztás várható, vagy az egyéb közérdeket mozdít elő, a földművelésügyi miniszter az ingatlanfeldarabolást közérdekűnek nyilváníthatja”.⁷⁹ A tervezet a korban megszokottnál – az addig megfogalmazott elképzeléseknél is – nagyobb önállóságot, mérlegelési lehetőséget adott volna a földművelésügyi miniszternek az állami földalap vásárlás útján történő bővítésére, ha ezzel javítható az adott körzet birtokszerkezete, vagy ily módon elérhető a kivándorlás csökkentése. Ezen túlmenően a miniszternek még arra is lehetőséget biztosított volna, hogy a parcellázásra szánt állami terület maximum 10%-át „az állásukat veszített gazdasági cselédek vagy szegényebb mezei munkások és kisbirtokosok” részére elkülöníthesse, és azoknak legfeljebb 5 kat. holdas parcellákban haszonbérbe adhassa.⁸⁰

Darányi 1909. évi birtokpolitikai koncepciójában új, hazai jogrendszerünknek addig ismeretlen elemét képezte a járadékrendszer és az ennek keretében létrehozandó járadéktelek intézménye.⁸¹ Az elsősorban Poroszországban ismert rendszer magyarországi támogatói szerint ez a konstrukció előnyösebb a nagybérleti formánál, és különösen tőkeszegény viszonyok között lehet előnyös.⁸² A miniszteri indoklásban megfogalmazottak szerint a fentiekén túl más szempontok figyelembevétele is megfontolandóvá teszi bevezetését. „Az állami járadéktelek alakítással módot akarok nyújtani arra, hogy a bírói árverésre kerülő ingatlanokat ott, ahol magasabb közérdekű szempontok kívánatossá teszik, az önhibáján kívül eladósodott birtokos vagy hozzátartozói részére megmentssem.”⁸³ Ez az elképzelés nem más, mint állami mentőöv a gazdasági versenyt nem bíró birtokos számára, jelzésértékű gesztus a nemzeti középirtokot védők irányába. A hazai gyakorlatban még ki nem próbált konstrukció lényege, hogy a vevő már a vételár kifizetése előtt „tulajdonul megszerzi az ingatlant [ti. a járadékteleket – F. Gy.], de a tulajdon e megszerzésével szemben állandó évi járadékot köteles az eladónak fizetni, amely az illető ingatlan tiszta hozadéka alapján állapítatik meg. (...) A javaslat szerint a járadékirtokot terhelő évi járadék nemcsak megváltható, mégpedig akár részletben akár egészben, hanem a felek megegyezése esetén törleszthető is. Ekként a járadékirtokot vásárló szinte észrevétlenül szabadul járadékfizetés kötelezettsége alól.”⁸⁴

A javaslat a birtokos osztály egy részének ellenállásával szembeszállva foglalkozott a korlátolt forgalmú birtokok kérdésével, megpróbálta azokat birtokmegosztási elképzelésébe illeszteni. Ugyanakkor mindig konszenzusra törekvő alkatából adódóan a nemzeti birtokalap

⁷⁶ Uo. 2.

⁷⁷ Uo. 3.

⁷⁸ Uo. 3.

⁷⁹ Uo. 60.

⁸⁰ Uo. 61–62.

⁸¹ Az 1903. évi javaslattervezet csak nagyon vázlatosan említi a járadékirtok fogalmát. Lásd: Törvényjavaslat a telepítésről és a birtokfeldarabolásról. (Előadói tervezet) A m. kir. f. miniszter kiadványai. Kiadja: a M. kir. F. Minisztérium Telepítésügyi Ügyosztálya, Budapest, 1903. 61–65.

⁸² Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Mefhosz, Budapest, 1939. 83.

⁸³ Törvényjavaslat a telepítésről, az ingatlanfeldarabolásról és egyéb birtokpolitikai intézkedésekről, s annak indokolása. 3–4.

⁸⁴ Uo. 4–5.

megteremtését az érintett birtokosok, elsősorban a hitbizományok tulajdonosainak beleegyezésével és azok egyidejű kártalanításával képzelte el. Az ország központi részében fekvő hitbizományok helyett a hegyvidékeken kárpótolta volna a kötött birtokok tulajdonosait.

Az ügyben ellenérdekelt birtokosok Darányi javaslatát egységesen elvetették, mivel abban a magántulajdon szentsége elleni támadás alapeszméjét vélték felfedezni, amitől már úgy is meg voltak rémülve, ismerve néhány baloldali radikális teoretikus földosztó elképzelését. Azután, hogy 1909. március 9-én Darányi a korábbinál gazdasági és jogi szempontból átgondoltabb, új telepítési törvényjavaslatát ismét a képviselőház elé vitte, a Wekerle-kormány már elveszítette stabilitását és ilyen nagy horderejű kérdés keresztülviteléhez sem ideje, sem ereje nem maradt, mert 1910. január 17-én távozott hivatalából.⁸⁵

Darányi négy kormányban – a Bánffy- (1895. XI. 2.–1899. II. 26.), a Széll- (1899. II. 26.–1903. VI. 27.), a Khuen-Héderváry- (1903. VI. 27.–1903. XI. 3.) és a Wekerle-kabinetben (1906. IV. 8.–1910. I. 17.) – összesen majdnem 12 évig állt a minisztérium élén. Agrárpolitikusként megadatott neki, hogy korának problémáira nemcsak elméleteket gyárthatott, hanem azok egy részének gyakorlati megvalósítására is lehetősége nyílt. A magyar társadalomban a XIX. század harmadik negyedében és a XX. század első két évtizedében végbement változások új kihívásokat fogalmaztak meg. Az agrárproletariátus helyzetének megoldatlansága miatt a fennálló hatalmi berendezkedést támadó agrárszocialisztikus eszmék térnyerése, a nemzet fontos alkotórészét képező kis- és középbirtokosság gazdasági helyzetének romlása, fokozatos politikai térvesztése, a nemzetiségi kérdés rendezésének sürgető igénye, többek között ezek a problémák várták a szűk politizáló elit megoldási javaslatait és tetteit.

Darányi törvényeivel és gyakorlati intézkedéseivel a felmerülő problémák megoldására törekedett, ennek során a sikerek mellett kudarcok is érték, mozgásterét az uralkodó elit – amelynek ő is tagja volt – állította korlátok szabták meg. Nem tartozott az agrárius csoport közvetlen centrumához, nem sorolható az agrárius érdekeket feltétel nélkül szolgálók táborához. Személyében a gazdasági környezet változásait figyelembevevő, a körülményekhez alkalmazkodni tudó politikust ismerhettünk meg. Értéket teremtett, ami mellett eltörpültek hibái és tévedései. A két háború között ápolták emlékét, számon tartották munkásságát. 1945 után méltatlanul elfelejtették, teljesítményét alábecsülték, félremagyarázták. A magyar történelemtudomány feladata, hogy személyéről torzításmentes, hiteles kép alakuljon ki, s e tekintetben előrelépés történt az elmúlt húsz évben.

⁸⁵ Telepítési és parcellázási tevékenységéről lásd részletesebben Fehér György: Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései (1896–1909). *Agrártörténeti Szemle*, 2007/1–4. 115–143.